

Przedwojenna topografia Warszawy w biografii Ananiasza Zajązkowskiego

ADAM J. DUBIŃSKI

 [0000-0003-4124-6827](https://orcid.org/0000-0003-4124-6827)

Fundacja Karaimskie Dziedzictwo

The Pre-War Topography of Warsaw in the Biography of Ananiasz Zajązkowski

SUMMARY: This article reconstructs the pre-war topography of Warsaw as reflected in the biography of Professor Ananiasz Zajązkowski. The analysis is based on identifying specific addresses connected with his residence, academic work, and institutional activity during the inter-war period. A topographical approach helps to clarify the chronology of Zajązkowski's gradual settlement in Warsaw, from temporary family accommodations and practical correspondence addresses to stable institutional and residential locations. The study also briefly outlines the broader context of the Karaite presence in Warsaw, marked by small numbers and the absence of communal structures. The collected addresses reveal both the continuity of locations and the discontinuity of the city's material fabric, showing that reconstructing this urban space requires a critical combination of archival sources, iconography, and personal testimonies.

KEYWORDS: Ananiasz Zajązkowski, interwar Warsaw, biographical topography, Warsaw Oriental Studies, Karaims, Karaims in Warsaw.

O historii życia, pracy zawodowej i aktywności społecznej prof. Ananiasza Zajączkowskiego napisano już wiele, jednak perspektywa topograficzna – rozumiana jako rekonstrukcja konkretnych warszawskich miejsc powiązanych z jego biografią – wciąż pozostaje słabiej opracowana¹. Tymczasem w przypadku uczonego, który w ciągu kilku lat przeszedł drogę od Wilnianina i Krakowianina do Warszawianina, a następnie związał się ze stolicą instytucjonalnie i rodzinnie, analiza adresów staje się narzędziem porządkującym i doprecyzowującym chronologię oraz realia codzienności. W niniejszym tekście interesuje mnie międzywojenna Warszawa jako przestrzeń stopniowego osadzania się Zajączkowskiego w mieście: od pierwszych pobytów u rodziny żony, przez praktyczne rozwiązania korespondencyjne, wynikające z mobilności naukowej, po stabilizację mieszkaniową i instytucjonalną.

Jednocześnie, zgodnie z wymogiem zachowania tła, konieczne jest krótkie przypomnienie, że w skali dziejów karaimskiej obecności w Warszawie mamy do czynienia z populacją nieliczną, rozproszoną i pozbawioną własnych struktur gminnych, co wpływało na sposób funkcjonowania Karaimów w przestrzeni miasta. Historycznie nie utworzyli oni w Warszawie formalnej gminy (dżymatu) ani nie posiadali domu modlitwy (kienesy). Poza jednostkowymi przypadkami² bardziej zauważalna obecność Kara-

-
- 1 O życiu i dorobku naukowym prof. Zajączkowskiego zob. m.in. zbiór referatów wygłoszonych na konferencji w Wilnie poświęconej 90 rocznicy urodzin Profesora: *Kipčiakų tiurkų Orientas Lietuvoje: istorija ir tyrimų perspektyva. Tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos profesoriaus dr. Ananiaszo Zajączkowskio 90-sioms gimimo metinėms, medžiaga, Vilnius, 1993 m. spalio 14–15 d.*, red. T. Bairašauskaitė, H. Kobeckaitė, Vilnius 1994; A. Sulimowicz, *Polscy turkolodzy Karaimi. Od przedmiotu do podmiotu badań naukowych*, w: *Karaimi*, red. B. Machul-Telus, Warszawa 2012, s. 122–124; J. Tyszkiewicz, *Początki seminarium turkologicznego prof. Ananiasza Zajączkowskiego: 1933–1936*, „Almanach Karaimski” 2014, t. 3; T. Majda, *Ananiasz Zajączkowski 1903–1970*, w: *Portrety uczonych. Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego po 1945*, cz. 3: S–Ż, red. W. Baraniewski, W. Tygielski, A.K. Wróblewski, Warszawa 2016.
 - 2 O krymskim Karaimie mieszkającym w 1812 roku Warszawie zob.: S. Gąsiorowski, *Memoriał Józefa Gedalii z Krymu, czyli z jednego tysiąc. Czy Karaimi mieszkali w Księstwie Warszawskim?*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2023, nr 2.

imów zaczyna się dopiero pod koniec lat 60. XIX wieku i wiąże się przede wszystkim z mobilnością zawodową.

W Warszawie przełomu XIX i XX wieku karaimska obecność – przy mocno ograniczonym przekazie pokoleniowym – ujawnia się najczęściej w źródłach życia codziennego: w ogłoszeniach prasowych, książkach adresowych, wzmiankach o działalności handlowej, a także nekrologach; Karaimi posiadają już wtedy własny cmentarz w stolicy, założony w 1890 roku³.

Wśród pierwszych wzmianek tego typu z końcem lat 60 XIX wieku pojawiają się ogłoszenia sklepu korzennego J. Łopatto przy ul. Elektoralnej 20⁴. Mieścił się on w kamienicy Wicherta wzniesionej ok. 1780 roku. Budynek, znany z pobytu tam Juliusza Słowackiego w latach 1829–1831, nie przetrwał II wojny światowej, a w miejscu tym znajduje się dziś pamiątkowy głaz. Od 1872 roku w prasie warszawskiej regularnie ukazują się ogłoszenia kupca i przedsiębiorcy tytoniowego Józefa Kapłanowskiego (1828–1894) z Trok, którego pierwszy warszawski adres firmowy to Senatorska 6, a następnie m.in. Wierzbowa 5⁵. W tym samym czasie reklamuje się również fabryka tytoniowa Izaaka Durunczy i Jakowa Szyszmana z Wilna, informując o działalności w kamienicy Walerego Dobrycza przy Krakowskim Przedmieściu 81⁶.

Powtarzalność tego typu ogłoszeń w prasie stołecznej wskazuje na trwałą, choć liczebnie ograniczoną i pozbawioną instytucjonalnego zaplecza mikro-obecność Karaimów w Warszawie; społeczność ta obejmowała przedstawicieli różnych grup zawodowych. Do I wojny światowej ogólna liczba Karaimów mieszkających w Warszawie nie przekraczała 50 osób⁷.

Po 1918 roku, w wyniku zmian geopolitycznych oraz doświadczenia ewakuacji 1915 roku, skala tej obecności uległa dalszemu zmniejszeniu. W okresie międzywojennym w Warszawie przebywały jedynie nieliczne rodziny

3 A. Dubiński, *Karaimi i ich cmentarz w Warszawie*, w: *Karaimi*.

4 [b.a.], *Mąkę pszenną i żytnią*, „Kurjer Codzienny” 1869, nr 63, s. 8.

5 Tenże, *Kochający teatr fabrykanci-filantropi z Sum i ich Demony*, „Awazymyz” 2018, nr 3; tenże, *Trocki Mieszczanin kupcem i fabrykantem w Warszawie*, „Awazymyz” 2020, nr 1–2.

6 Mapa obecności Karaimów w Warszawie przed I wojną światową: <https://mapy.karaimi.eu> (dostęp: 11.10.2025).

7 Szerzej na temat liczebności Karaimów w Warszawie w omawianym okresie zob. A. Dubiński, *Karaimi i ich cmentarz...*, s. 161–164.

karaimskie, częściej pojedyncze osoby związane z miastem zawodowo. Brak dżymatu i kienesy sprzyjał traktowaniu stolicy jako miejsca pobytu czasowego, choć niekiedy wieloletniego. Liczba Karaimów mieszkających w stolicy w latach 30. nie przekraczała 20 osób⁸. Obecny stan badań umożliwia wskazanie z dużym prawdopodobieństwem niemal wszystkich Karaimów żyjących w Warszawie w okresie międzywojennym. W tym niewielkim środowisku Zajączkowski jawi się jako jedna z nielicznych osób, które na trwałe związały Warszawę ze swoją biografią. Zanim jednak stał się Warszawianinem, miasto to funkcjonowało już w jego życiu poprzez wcześniejsze związki rodzinne przysłej żony i jej rodziców.

Nadzieja Zajączkowska (1901–1983), małżonka Profesora, była córką Rafała (1872–1953) i Raisy Jutkiewiczów, mieszkających w Warszawie jeszcze przed I wojną światową. Raisa z Bezekowiczów Jutkiewiczowa (1878–1959) była przyrodnią siostrą Szymona Chorczenki (1868–1923), Karaima z Trok, przedsiębiorcy o szerokich zainteresowaniach handlowych, który swoje życie zawodowe związał z Warszawą i mieszkał tu niemal 40 lat. Elementy jego biografii pojawiają się w niniejszym tekście w celu wyjaśnienia zaplecza rodzinnego Zajączkowskiego oraz genezy dwóch istotnych adresów – powązkowskiego i śródmiejskiego – które w latach 1928–1931 funkcjonowały w życiu późniejszego Profesora jako punkty o charakterze logistycznym. Chorczenko przybył do Warszawy prawdopodobnie w pierwszej połowie lat 80. XIX wieku, a drogę zawodową rozpoczął jako chłopiec sklepowy, zapewne u Józefa Kapłanowskiego. Z biegiem lat usamodzielniał się, prowadząc pod koniec XIX i na początku XX wieku własne interesy kolonialno-tabaczne. Poza handlem tytoniem zajmował się także obrotem innymi towarami i pośrednictwem w sprzedaży nieruchomości, angażując się przy tym w działalność społeczną⁹.

To właśnie do przyrodniego brata, Szymona Chorczenki, przyjechała do Warszawy Raisa Bezekowiczówna – późniejsza teściowa prof. Zajączkow-

8 M.E. Zajączkowska-Łopatto, *Działalność zawodowa i społeczna Karaimów trockich w Warszawie w XX wieku*, w: *Orientas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos visuomenės tradicijoje. Totoriai ir karimai*, red. T. Bairašauskaitė, Vilnius 2008.

9 A. Sulimowicz-Keruth, *Karaim z ulicy Marszałkowskiej. Warszawskie losy Szymona Chorczenki (1868–1923)*, „Awazymyz” 2020, nr 3–4.

skiego. Chorczyński zorganizował siostrze naukę na kursach krawieckich u znanej warszawskiej mistrzyni Leopoldyny Skwareckiej, wykształconej w Paryżu. Prowadzona przez nią szkoła kroju i szycia mieściła się przy Placu św. Aleksandra (obecnie Plac Trzech Krzyży) pod numerem 11, w budynku usytuowanym wzdłuż ul. Wspólnej, która wówczas dochodziła bezpośrednio do placu. W archiwum rodzinnym zachował się dyplom Bezekowiczówny, która w 1896 roku ukończyła kursy i uzyskała miano podmistrzynie krawiectwa damskiego w Warszawskim Cechu Krawców¹⁰.

Po 1918 roku Chorczyński prowadził sklep tytoniowy przy ul. Wierzbowej 5, wcześniej należący kolejno do Kapłanowskiego oraz do spadkobierców Saduka Kefelego¹¹. W sklepie urządzonym w narożnym budynku przy wylocie ul. Niecałej na kompleks Teatru Wielkiego jako kasjer pracował Rafał Jutkiewicz, przyszły teść Zajązkowskiego. Adres Wierzbowa 5 powróci później jako adres korespondencyjny Profesora. Warto tu odnotować, że w chwili zawierania małżeństwa Zajązkowskich sklep miał już nowego właściciela. Był nim Eugeniusz Nowicki z Łucka, który po śmierci Chorczyńskiego w 1923 roku poślubił wdowę Dorotę z Firkowiczów.

Zajązkowski zawarł związek małżeński z Nadzieją Jutkiewiczówną 27 grudnia 1927 roku w kienesie w Wilnie. Panna młoda, córka Rafała i Raisy Jutkiewiczów, przyjeżdżała do Trok na wakacje z Warszawy, a jej rodzice mieszkali w stolicy przy ul. Elbląskiej 5 na Powązkach. Ten adres stanowi pierwszy uchwytny punkt warszawskiej biografii Zajązkowskiego. Choć młode małżeństwo zamieszkało na stałe w Warszawie w 1929 roku, Ananiasz pomieszkiwał u teściów w stolicy już wcześniej, a adres Elbląska 5 wskazywał w liście do Serai Szapszała z 26 marca 1928 roku, dziękując za

10 Część danych biograficznych i informacji dotyczących życia rodzinnego Jutkiewiczów i Zajązkowskich została ustalona na podstawie rozmów autora z Marią Emilią Zajązkowską-Łopatto, córką prof. Zajązkowskiego.

11 Saduk Osipowicz Kefeli (1843–1898), kupiec tabacznym, mieszkał z rodziną przy ul. Elektoralnej 20. Był jednym z fundatorów cmentarza karaimskiego w Warszawie, na którym został pochowany – nagrobek zachował się do dziś; por. A. Dubiński, *Karaimi i ich cmentarz...* Ogłoszenia prasowe i adresy w Warszawie, z którymi Kefeli był związany – zob. *Karaimi w dawnej Warszawie*, <https://fundacja.karaimi.eu/pl/karaimi-w-dawnej-warszawie#kefali.s.o> (dostęp: 11.10.2025).

Ryc. 1 Relikty dawnych zabudowań przy błotnistej drodze na tyłach posesji przy ul. Elbląskiej 5, 2025 rok. Nowoczesny budynek od frontu ma już zmienioną tablicę adresową na Ficowskiego 5

zyczenia i błogosławieństwo z okazji zawartego małżeństwa¹². Z perspektywy topograficznej Powązki były dla Zajączkowskiego miejscem zaplecza rodzinnego i pobytów przejściowych, jeszcze niezwiązanym z organizacją jego stałego życia zawodowego. Przekształcenia urbanistyczne tego rejonu, w tym ostatnia zmiana adresowa dawnej Elbląskiej 5 na ul. Ficowskiego, utrudniają dziś rekonstrukcję przestrzenną, choć na posesji tej pozostały – nieliczne już – relikty przedwojennej zabudowy¹³.

Rok 1929 stanowi w biografii Zajączkowskiego moment przełomowy. Po czterech latach spędzonych w Krakowie przeprowadza się do Warszawy,

12 M.E. Zajączkowska-Łopatto, *Listy Ananiasza Zajączkowskiego do Jego Eksceleńcy Hadży Seraji Chana Szapszała*, „Almanach Karaimski” 2013, t. 2, s. 67.

13 Obecnie, co potwierdziła wizja lokalna autora przeprowadzona we wrześniu 2025 roku, okolica dawnej ul. Elbląskiej 5, do niedawna słabo zagospodarowana i mocno zaniedbana, podlega nowej intensywnej zabudowie mieszkaniowej. Na terenie posesji zachowały się jednak relikty parterowych zabudowań z czerwonej cegły, które mogą pochodzić z okresu zamieszkiwania tam rodziny Jutkiewiczów.

krótko mieszka u teściów przy ul. Elbląskiej na Powązkach, po czym wyjeżdża na stypendium Funduszu Kultury Narodowej do Berlina, a następnie do Stambułu i Paryża. Jednak w liście do prof. Tadeusza Kowalskiego z 23 października 1929 roku, pisany jeszcze z Warszawy, Zajączkowski jako adres korespondencyjny podał ul. Wierzbową 5, czyli adres sklepu należącego wówczas do spadkobierców Szymona Chorczenki, z którymi pozostawał w kontakcie. Wybór tego adresu uzasadniał względami praktycznymi, zaznaczając w liście, że „zanim poczta przychodzi na Powązki, upływa parę dni”¹⁴. Fragment ten pokazuje, że w okresie częstych wyjazdów i przejściowego pobytu w Warszawie Zajączkowski świadomie korzystał z adresu położonego w śródmieściu, traktując go jako stały punkt kontaktowy niezależnie od aktualnego miejsca zamieszkania.

Wątek Powązek znajdujemy także w źródłach prasowych z tego okresu, choć w innym kontekście. W numerze z 28 stycznia 1930 roku „Kurjer Warszawski” informował, że wizytujący Warszawę ułlu hazzan Szymon Firkowicz „odprawił nabożeństwo w domu modlitwy na Powązkach”¹⁵. Informacja ta, odczytana dosłownie, mogłaby sugerować istnienie zorganizowanego miejsca kultu. Wymaga ona jednak krytycznej oceny w świetle wiedzy o braku zarówno kienesy, jak i formalnej gminy karańskiej w Warszawie. Najbardziej prawdopodobne wydaje się przekłamanie dziennikarskie, w którym określenie „dom modlitwy” odnosiło się do prywatnego domu; lokalizację na Powązkach można zaś wiązać z miejscem zamieszkania Jutkiewiczów przy ul. Elbląskiej 5. Za takim odczytaniem przemawiają powiązania rodzinne. Teściowa Zajączkowskiego, przyrodnia siostra Szymona Chorczenki, była szwagierką Doroty z Firkowiczów Chorczenkowej, siostry ułlu hazzana Szymona Firkowicza. Notka ta pokazuje potrzebę ostrożności w korzystaniu z prasy codziennej jako samodzielnego źródła informacji oraz konieczność jej systematycznej konfrontacji z materiałami archiwalnymi i źródłami osobistymi.

14 A. Zajączkowski, list z 23 października 1929 roku, w: *Urzeczeni Orientem. Listy Ananiasza Zajączkowskiego do Tadeusza Kowalskiego*, red. T. Majda, Warszawa 2013, s. 44.

15 [b.a.], *Z gminy karańskiej*, „Kurjer Warszawski” 1930, nr 27, wyd. wiecz., s. 4.

Ryc. 2 Profesorowa Zajązkowska z synem Olkiem. Powązki, ul. Elbląska 5, 1931 rok

Wprawdzie Szymon Firkowicz odwiedził Zajązkowskich w Warszawie w związku z narodzinami ich syna, jednak wizyta ta miała miejsce latem 1930 roku i nie może być łączona z informacją prasową ze stycznia tego samego roku. Pierworodny Aleksander urodził się 26 czerwca 1930 roku „na Złotej 39 u Walerki”, jak – zgodnie z karaïmską tradycją – odnotowano w rodzinnym modlitewniku Jutkiewiczów. Zapis, sporządzony ręką dziadka nowonarodzonego, zawiera także informacje o osobach uczestniczących w ceremoniach: kumem był Izaak Zajązkowski (brat Profesora), a kumami Tamara Szyszmanówna i Taira Aldona Chorczenkówna. Z perspek-

tywy topograficznej adres ten stanowi kolejny, związany z wydarzeniem rodzinnym, punkt wpisany w biografię Zajązkowskiego, a zarazem należy do miejsc całkowicie zatartych w powojennej przestrzeni miasta, gdyż w jego lokalizacji znajduje się dziś Sala Kongresowa Pałacu Kultury i Nauki.

Po powrocie ze stypendiów naukowych, co nastąpiło w sierpniu 1931 roku, Zajązkowski pracuje jeszcze w Krakowie jako asystent prof. Kowalskiego, ale na zaproszenie Olgierda Górki, sekretarza generalnego Instytutu Wschodniego, zaczyna dwa razy w miesiącu dojeżdżać na wykłady do Warszawy. Wspomina o tym w liście do Serai Szpazsała z 16 maja 1932 roku, sporządzonym na papierze firmowym Hotelu Brühl¹⁶. Fakt ten pozwala przypuszczać, że podczas pobytów w stolicy korzystał wtedy z hotelu jako miejsca noclegu lub przynajmniej jako dogodnej przestrzeni do pracy. Nie bez znaczenia mógł przy tym pozostawać fakt, że Hotel Brühlowski, zlokalizowany

16 M.E. Zajązkowska-Łopatto, *Listy Ananiasza Zajązkowskiego...*, s. 102.

Ryc. 3 Hotel Brühl (Brühlowski) przy ul. Fredry 12, widok od strony sadzawki w Ogrodzie Saskim, lata 30. XX wieku. Obiekt nie przetrwał II wojny światowej i nie został odbudowany

przy ul. Fredry 12, znajdował się na drugim końcu ul. Niecałej, przy stawie w Ogrodzie Saskim, zaledwie 150 metrów od sklepu przy ul. Wierzbowej 5.

W roku 1932 staraniem Stanisława Schayera utworzono Instytut Orientalistyczny przy Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego¹⁷, a stanowisko starszego asystenta powierzono od początku roku akademickiego 1932/1933 ówczesnemu dr. Zajączkowskiemu¹⁸. Równolegle prowadził

17 A. Zajączkowski, *Stanisław Schayer jako organizator orientalistyki warszawskiej (8.V.1899–1.XII.1941)*, w: *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki*, red. S. Strelcyn, Warszawa 1957; J. Reychman, *Z dziejów orientalistyki na Uniwersytecie Warszawskim w latach międzywojennych*, „Przegląd Orientalistyczny” 1963, nr 3; M. Mejer, *Stanisław Schayer i początki orientalistyki na Uniwersytecie Warszawskim (1932–1939). W osiemdziesięciolecie powstania Instytutu Orientalistycznego (1932–2012)*, w: *Orientalistyka. Rozważania o nauce*, red. S. Surdykowska, Warszawa 2015.

18 M.E. Zajączkowska-Łopatto, *Listy Ananiasza Zajączkowskiego...*, s. 104; J. Tyszkiewicz, *Początki seminarium turkologicznego...*

on wykłady w Instytucie Wschodnim. Nowo powstały Instytut Orientalistyczny początkowo zajmował pokoje przy Nowym Świecie 72, w Pałacu Staszica¹⁹. Z punktu widzenia „topografii kariery” to adres kluczowy: siedziba instytutu wyznacza akademickie centrum aktywności uczonego w pierwszym okresie jego stałego zatrudnienia w Warszawie. Drugi ważny adres instytucjonalny stanowił Pałac Teppera przy ul. Miodowej 7, gdzie mieścił się Instytut Wschodni²⁰. Budynek ten – trzynastoosiowa, dwupiętrowa klasycystyczna kamienica wzniesiona w 1774 roku przez bankiera i przedsiębiorcę Piotra Teppera – należy do istotnych punktów warszawskiej historii urbanistycznej. Jego fasadę uwiecznia m.in. ikonografia Canaletta²¹; w dziejach pałacu zapisał się także bal wydany w 1807 roku przez Charles’a Talleyranda na cześć Napoleona I²². W okresie międzywojennym stan i wygląd budynku dokumentuje fotografia z 1924 roku. Zniszczony podczas II wojny światowej, nie został odbudowany, ponieważ jego lokalizacja kolidowała z planowanym zachodnim wlotem tunelu Trasy W–Z.

Wraz z otrzymaniem stałego zatrudnienia na Uniwersytecie Warszawskim w 1932 roku Zajączkowski z rodziną przeprowadza się do wynajmowanego mieszkania przy ul. Kozińskiego 8 m. 5 na Starym Żoliborzu. Budynek Spółdzielni „Skarb” przetrwał wojnę, co sprawia, że jest to jeden z nielicznych adresów Profesora, które zachowują materialną ciągłość. Zajączkowsky mieszkali tam do 1935 roku, a zachowane w albumie rodzinnym fotografie małego Aleksandra z matką uzupełniają przekaz źródłowy dotyczący jego życia domowego w tym okresie. W międzyczasie w 1933 roku Zajączkowski uzyskał habilitację²³ i został kierownikiem nowo utworzonej Katedry

19 J. Zieliński, *Prometejskie siedziby w przedwojennej Warszawie*, „Nowy Prometeusz” 2012, nr 2, s. 345.

20 Tamże, s. 341; I.P. Maj, *Działalność Instytut Wschodniego w Warszawie: 1926–1939*, Warszawa 2007, s. 18.

21 Por. Bernardo Bellotto zw. Canaletto, *Ulica Miodowa, 1777*, olej na płótnie, Zamek Królewski w Warszawie.

22 [b.a.], *Pałac Teppera*, w: *Encyklopedia Warszawy*, red. B. Petrozolin-Skowrońska, Warszawa 1994, s. 608.

23 M.E. Zajączkowska-Łopatto, *Listy Ananiasza Zajączkowskiego...*, s. 111.

Ryc. 4 Bernardo Bellotto (Canaletto), *Ulica Miodowa*, 1777, olej na płótnie. Na pierwszym planie po lewej Pałac Biskupów Krakowskich (ul. Miodowa 5), za nim Pałac Teppera przy ul. Miodowej 7; z prawej Pałac Branickich, w oddali Pałac Krasińskich

Ryc. 5 Pałac Teppera przy ul. Miodowej 7, lata 20. XX wieku. Po zniszczeniach wojennych nie został odbudowany z powodu kolizji lokalizacyjnej z zachodnim wlotem Trasy W-Z

Turkologii w Instytucie Orientalistycznym Uniwersytetu Warszawskiego²⁴. Kozietulskiego 8 było adresem pierwszej stabilizacji mieszkaniowej Zajązkowskiego, przypadającej na okres umacniania się jego pozycji naukowej.

Ryc. 6 Nadzieja Zajązkowska z synem Aleksandrem w mieszkaniu nr 5 przy ul. Kozietulskiego 8 na Żoliborzu, 1934 rok

Wiosną 1935 roku, w czasie ferii wielkanocnych, Instytut Orientalistyczny przeniósł się do nowej siedziby przy ul. Królewskiej 10, o czym Zajązkowski informował Seraję Szpasała w liście z 17 kwietnia 1935 roku²⁵. Należący do Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Warszawskiego instytut skupił przy Królewskiej, w kamienicy Lessłów (później Strasburgera), seminaria egiptologiczne, sinologiczne, indologiczne i turkologiczne oraz nowo utworzoną bibliotekę islamiistyczną²⁶. Lokalizacja przy ul. Królewskiej 10 sytuowała instytut w bezpośrednim sąsiedztwie centralnej przestrzeni reprezentacyjnej miasta, w obrębie ówczesnego Placu Piłsudskiego. Zachowane zdjęcia lotnicze z drugiej dekady XX wieku ukazują tę okolicę z pełną zabudową, jeszcze z Soborem św. Aleksandra Newskiego, ukończonym

w 1912, a rozebrany w 1925 roku, oraz kamienicą Lessłów (Strasburgera) przy ul. Królewskiej 10/12, widoczną wśród zieleni Ogrodu Saskiego. Front budynku znajdował się naprzeciw gmachu Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych, natomiast tylna część kamienicy przylegała bezpośrednio do fasady Pałacu Saskiego. W dobudowanej do kamienicy rotundzie, wzniesionej na

24 Szerzej o złożoności procesu organizacyjnego oraz o powołaniu kierownictwa katedry zob. J. Tyszkiewicz, *Początki seminarium turkologicznego...*

25 M.E. Zajązkowska-Łopatto, *Listy Ananiasza Zajązkowskiego...*, s. 129.

26 P.M. Majewski, *Społeczność akademicka 1915–1939*, w: *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945*, red. tenże, Warszawa 2016, s. 60.

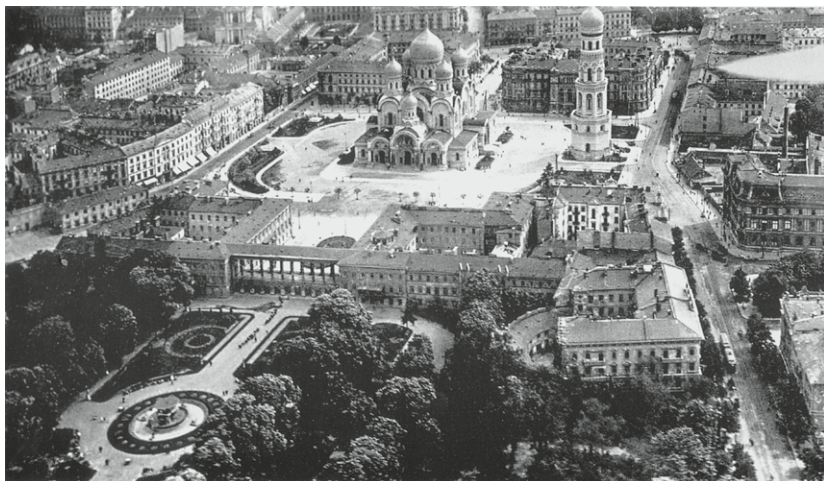
Ryc. 7 Dom wielorodzinny Spółdzielni „Skarb” obejmujący adresy: ul. Koziętulskiego 6, 8, 10 i 12 (na fotografii kolejno od prawej do lewej), położony między ówczesną ul. Górskiego (obecnie Lechonia) a ul. Niegolewskiego, 1937 rok

Ryc. 8 Widok współczesny domu przy ul. Koziętulskiego 8

planie podkowy, funkcjonowała znana cukiernia, stanowiąca jeden z charakterystycznych punktów owej części przestrzeni miejskiej. Lokal ten miał bogatą historię. Urządził go już fundator kamienicy, Karol Lessel (1775–1841), jeden z pionierów warszawskiego cukiernictwa²⁷.

Siedziba Instytutu Orientalistycznego przy ul. Królewskiej została zbombardowana w 1939 roku, a dokumenty i biblioteka uległy zniszczeniu. Budynek po wojnie nie odbudowano. W efekcie jedno z kluczowych miejsc warszawskiej orientalistyki, istotne dla pracy naukowców oraz organizacji badań i dydaktyki, nie zachowało się w przestrzeni miasta i znane jest dziś jedynie z przekazów źródłowych i ikonografii.

Ryc. 9 Widok Placu Saskiego (później Piłsudskiego) w 1919 roku; kamienica Lessłów (Strasburgera) przy ul. Królewskiej 10/12, po prawej stronie, wśród zieleni Ogrodu Saskiego, z rotundą cukierni na zapleczu

Rok 1935 przyniósł Zajączkowskiemu także zmianę adresu prywatnego. Rodzina przeprowadziła się wówczas do domu Spółdzielni Mieszkaniowej Profesorów Uniwersytetu Warszawskiego przy ul. Brzozowej 12. Dom został przebudowany z dawnego spichrza wiślanego z czasów, gdy koryto

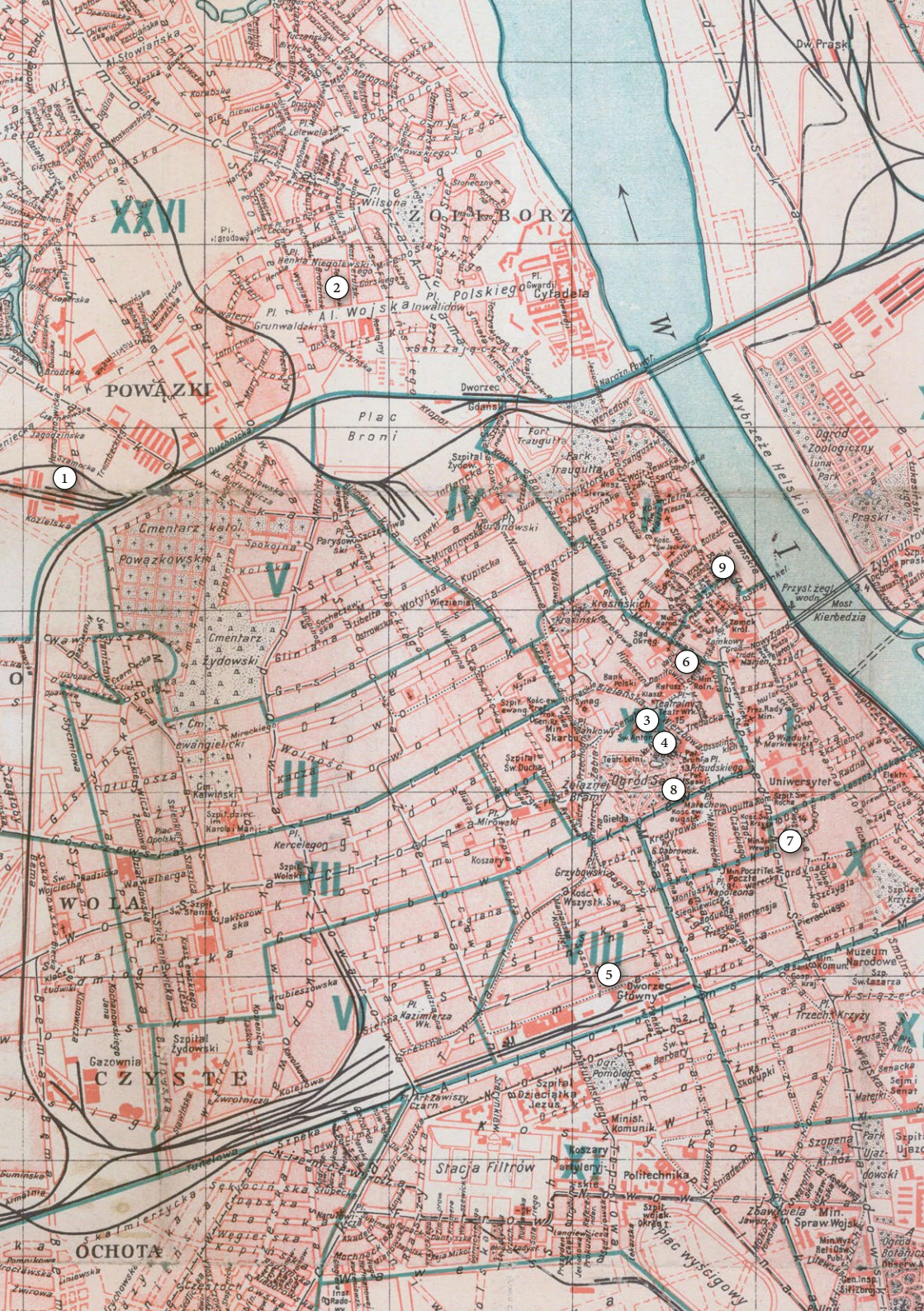
27 [b.a.], *Lessel Karol*, w: *Encyklopedia Warszawy*, s. 416.

rzeki dochodziło do podnóża skarpy przy dzisiejszej ul. Bugaj²⁸. Początkowo Zajączkowscy zajmowali mieszkanie na niższym piętrze, jednak wkrótce przenieśli się na IV kondygnację do mieszkania nr 21. W owym „starym szwedzkim domu” – jak określa go córka Profesora – Zajączkowscy mieszkali aż do września 1944 roku. W opisie tego adresu szczególną rolę odgrywa fakt posiadania w piwnicy studni, która okazała się niezwykle przydatna w czasie powstania warszawskiego, gdy dostęp do wody był jednym z kluczowych problemów egzystencjalnych ludności cywilnej. Po upadku powstania lokatorzy, podobnie jak inni Warszawiacy, zostali wygnani z miasta, a dom został zburzony.

Brzozowa 12 zachowuje ciągłość jako adres zamieszkania Zajączkowskich, choć nie jako niezmienny obiekt architektoniczny. Przedwojenny dom został po 1945 roku odbudowany z pominięciem jednej kondygnacji. W powojennej zabudowie zachowano charakterystyczną kładkę prowadzącą do głównego wejścia od strony ul. Brzozowej, natomiast elewacja od ul. Bugaj uległa istotnym przekształceniom, co sprawia, że przedwojenną formę budynku można dziś odtworzyć jedynie na podstawie materiałów ikonograficznych, a nie poprzez bezpośrednią obserwację w terenie.

Zebrane powyżej adresy – Elbląska 5, Wierzbowa 5, Złota 39, Kozieltulskiego 8, Nowy Świat 72, Miodowa 7, Królewska 10 oraz Brzozowa 12 – tworzą spójną topografię życia i pracy Ananiasza Zajączkowskiego w Warszawie. Układają się one w sekwencję przejścia od pobytów tymczasowych, opartych na zapleczu rodzinnym i rozwiązaniach czysto praktycznych, do pełnej stabilizacji instytucjonalnej i mieszkaniowej, dzięki której uczony na trwałe wpisał się w akademicki pejzaż międzywojennej stolicy. Topografia ta pokazuje, że proces „stawania się Warszawianinem” miał charakter stopniowy i był ściśle związany nie tylko z rozwojem kariery naukowej, lecz także z istniejącą już siecią powiązań rodzinnych w mieście. To właśnie one zapewniały Zajączkowskiemu pierwsze punkty oparcia – mieszkaniowe, logistyczne i społeczne – które mogły w istotny sposób sprzyjać decyzji o związaniu dalszej drogi zawodowej z Warszawą.

28 [b.a.], *Brzozowa, Podwalna, Między Spichlerzami*, w: *Encyklopedia Warszawy*, s. 87–88; M. Szymański, *Tajemnicze miasto. Spacer po Warszawie*, cz. 1: *Stara Warszawa*, Warszawa 2015, s. 33.

XXVI

ZOOLOGICZNY BÓRZ

POWAZKI

1

2

9

6

3

4

8

7

5

WOLA

CZYSTE

OCHOTA

Stacja Filtrów

Plac Wyciągowy

Dw. Praski

Ogród Zoologiczny
Luna Park

Przystępek wodny
Most Kierbedzia

Uniwersytet Warszawski

Muzeum Narodowe
Szwajcarska

Min. Wyr. Bel. Gosc.
Min. Wyr. Spraw Wlojsk.

Minist. Komunik.

Politechnika

Plac Wyciągowy

Plac Wyciągowy

W

W

W

W

W

W

W

W

W

W

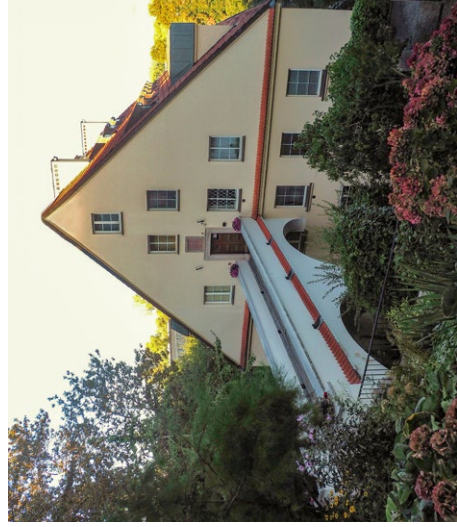
W

W

Przedwojenne adresy Ananiasza Zajązkowskiego w Warszawie. Plan miasta z 1934 roku

Legenda

1. ELBLĄSKA 5 na Powązkach, adres Jutkiewiczów, teściów prof. Zajązkowskiego
2. KOZIETULSKIEGO 8, pierwsze mieszkanie
3. WIERZBOWA 5 (prostopadła do Wierzbowej ul. Niecała została przemianowana w 1934 roku na ul. Alberta I), karański sklep tytoniowy
4. FREDRY 12, Hotel Brühl
5. ŻŁOTA 39, miejsce przyjęcia na świat Aleksandra, syna Profesora
6. MIODOWA 7, Pałac Teppera, siedziba Instytutu Wschodniego
7. NOWY ŚWIAT 72, Pałac Staszica, pierwsza siedziba Instytutu Orientalistycznego
8. KRÓLEWSKA 10/12, kamienica Lesslów (Strasburgera)
9. BRZOSOWA 12, dom Spółdzielni Mieszkaniowej Profesorów Uniwersytetu Warszawskiego

Ryc. 10 Ul. Brzozowa 12, lata 1924–1925
Ryc. 11 Ul. Brzozowa 12, widok obecny

Ryc. 12 Ul. Brzozowa 12, lata 1924–
1925, widok od ul. Bugaj
Ryc. 13 Ul. Brzozowa 12, widok
obecny od ul. Bugaj

Jednocześnie analiza ta unaocznia kruchość materialnych śladów jego biografii w przestrzeni miasta. Część adresów została całkowicie zatarta w wyniku zniszczeń wojennych i powojennej przebudowy (Złota 39, Miodowa 7, Królewska 10), inne uległy daleko idącym przekształceniom urbanistycznym i nazewniczym (Powązki), a tylko nieliczne zachowały ciągłość substancji architektonicznej (Kozietulskiego 8). W tej sytuacji rekonstrukcja warszawskiej topografii życia Ananiasza Zajączkowskiego możliwa jest jedynie poprzez krytyczne łączenie źródeł archiwalnych, ikonografii i prasy z relacjami osobistymi, które pozwalają odtworzyć znaczenie poszczególnych miejsc jako elementów sieci relacji, a nie jedynie punktów na mapie miasta²⁹.

Bibliografia

Źródła

- [b.a.], *Makę pszenną i żytnią*, „Kurjer Codzienny” 1869, nr 63, s. 8.
- [b.a.], *Z gminy karaimskiej*, „Kurjer Warszawski” 1930, nr 27, wyd. wiecz., s. 4.
- Archiwum rodzinne Jutkiewiczów i Zajączkowskich: dokumenty osobiste, korespondencja, modlitewniki, fotografie (materiały w posiadaniu rodziny).
- Bellotto Bernardo zw. Canaletto, *Ulica Miodowa, 1777*, olej na płótnie, Zamek Królewski w Warszawie.
- Inseraty i nekrolog kupca tytoniowego Saduka Kefeliego, <https://fundacja.karaimi.eu/pl/karaimi-w-dawnej-warszawie#kefali.s.o> (dostęp: 20.10.2025).
- Karaimi w dawnej Warszawie*, mapa, <https://mapy.karaimi.eu/> (dostęp: 20.10.2025).
- Relacje ustne: rozmowy autora z Marią Emilią Zajączkowską-Łopatto.
- Spółdzielczość mieszkaniowa w Polsce, cz. 2: Spółdzielnie mieszkaniowo-budowlane*, Warszawa 1937, s. 45 (fotografia budynków Spółdzielni „Skarb” przy ul. Kozietulskiego)
- Urzeczeni Orientem. Listy Ananiasza Zajączkowskiego do Tadeusza Kowalskiego*, red. T. Majda, Warszawa 2013

29 Autor składa podziękowania Marii Emilii Zajączkowskiej-Łopatto, córce prof. Ananiasza Zajączkowskiego, za życzliwość, cierpliwość oraz długie rozmowy, które stanowiły istotne uzupełnienie materiału źródłowego.

Wieczorkiewicz, Antoni, *Architektura nowoczesnej Warszawy*, „Kronika Warszawy” 1925, nr 9, s. 1 (fotografia Pałacu Teppera).

Zdjęcie lotnicze okolic Placu Saskiego (później Piłsudskiego), <https://tinyurl.com/zw9yh9hd> (dostęp: 20.10.2025).

Opracowania

Dubiński, Adam J., *Kochający teatr fabrykanci-filantropi z Sum i ich Demony*, „Awazymyz” 2018, nr 3, s. 4–16. <https://doi.org/10.33229/az.822>

Dubiński, Adam J., *Trocki mieszczanin kupcem i fabrykantem w Warszawie*, „Awazymyz” 2020, nr 1–2, s. 4–9. <https://doi.org/10.33229/az.890>

Dubiński, Adam, *Karaimi i ich cmentarz w Warszawie*, w: *Karaimi*, red. B. Machul-Telus, Warszawa 2012, s. 145–179.

Encyklopedia Warszawy, red. B. Petrozolin-Skowrońska, Warszawa 1994.

Gąsiorowski, Stefan, *Memoriał Józefa Gedalii z Krymu, czyli z jednego tysiąca. Czy Karaimi mieszkali w Księstwie Warszawskim?*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2023, nr 2, s. 327–350.

Kipčiakų tiurkų Orientas Lietuvoje: istorija ir tyrimų perspektyva. Tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos profesoriaus dr. Ananiaszo Zajączkowskio 90-sioms gimimo metinėms, medžiaga, Vilnius, 1993 m. spalio 14–15 d., red. T. Bairašauskaitė, H. Kobeckaitė, Vilnius 1994.

Maj, Ireneusz Piotr, *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie: 1926–1939*, Warszawa 2007.

Majda, Tadeusz, *Ananiasz Zajączkowski 1903–1970*, w: *Portrety uczonych. Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego po 1945*, cz. 3: S–Ż, red. W. Baraniewski, W. Tygielski, A.K. Wróblewski, Warszawa 2016, s. 536–547. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323523796.pp.536-547>

Majewski, Piotr M., *Spółeczność akademicka 1915–1939*, w: *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945*, red. tenże, Warszawa 2016, s. 51–324. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323522973.pp.51-324>

Mejor, Marek, *Stanisław Schayer i początki orientalistyki na Uniwersytecie Warszawskim (1932–1939)*, w: *Orientalistyka. Rozważania o nauce*, red. S. Surdykowska, Warszawa 2015, s. 30–45.

Reychman, Jan, *Z dziejów orientalistyki na Uniwersytecie Warszawskim w latach międzywojennych*, „Przegląd Orientalistyczny” 1963, nr 3, s. 227–232.

Sulimowicz-Keruth, Anna, *Karaim z ulicy Marszałkowskiej. Warszawskie losy Szymona Chorczenki (1868–1923)*, „Awazymyz” 2020, nr 3–4, s. 10–14. <https://doi.org/10.33229/az.911>

Sulimowicz, Anna, *Polscy turkolodzy Karaimi. Od przedmiotu do podmiotu badań naukowych*, w: *Karaimi*, red. B. Machul-Telus, Warszawa 2012, s. 122–124.

- Szymański, Michał, *Tajemnicze miasto. Spacer po Warszawie*, cz. 1: *Stara Warszawa*, Warszawa 2015.
- Tyszkiewicz, Jan, *Początki seminarium turkologicznego prof. Ananiasza Zajączkowskiego: 1933–1936*, „Almanach Karaimski” 2014, t. 3, s. 107–118. <https://doi.org/10.33229/ak.2014.3.10>
- Zajączkowska-Łopatto, Maria Emilia, *Działalność zawodowa i społeczna Karaimów trockich w Warszawie w XX wieku*, w: *Orientas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos visuomenės tradicijoje. Totoriai ir karaimai*, red. T. Bairašauskaitė, Vilnius 2008, s. 299–309.
- Zajączkowska-Łopatto, Maria Emilia, *Listy Ananiasza Zajączkowskiego do Jego Ekscelencji Hadży Seraji Chana Szapszała*, „Almanach Karaimski” 2013, t. 2, s. 5–17. <https://doi.org/10.33229/ak.2013.02.01>
- Zajączkowski, Ananiasz, *Stanisław Schayer jako organizator orientalistyki warszawskiej (8.v.1899–1.XII.1941)*, w: *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki*, red. S. Strelcyn, Warszawa 1957, s. 43–50.
- Zieliński, Jarosław, *Prometejskie siedziby w przedwojennej Warszawie*, „Nowy Prometeusz” 2012, nr 2, s. 341–345.

Spis rycin

- Ryc. 1. Relikty dawnych zabudowań przy błotnistej drodze na tyłach posesji przy Elbląskiej 5, 2025 rok. Nowoczesny budynek ma już od przodu zmienioną tablicę adresową na Ficowskiego 5. Fot. Adam J. Dubiński.
- Ryc. 2. Profesorowa Zajączkowska z synem Olkiem. Powązki, ul. Elbląska 5, 1931 rok. Archiwum rodzinne Zajączkowskich.
- Ryc. 3. Hotel Brühl (Brühlowski) przy ul. Fredry 12, widok od strony sadzawki w Ogrodzie Saskim, lata 30. XX wieku. Obiekt nie przetrwał II wojny światowej i nie został odbudowany. Fot. Jan Malarski, Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 3/1/0/8/6977.
- Ryc. 4. Bernardo Bellotto (Canaletto), *Ulica Miodowa*, 1777, olej na płótnie. Na pierwszym planie po lewej Pałac Biskupów Krakowskich (Miodowa 5), za nim Pałac Teppera przy Miodowej 7; z prawej Pałac Branickich, w oddali Pałac Krasińskich. Źródło: Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum; reprodukcja cyfrowa: Google Arts & Culture.
- Ryc. 5. Pałac Teppera przy ul. Miodowej 7, lata 20. XX wieku. Po zniszczeniach wojennych nie został on odbudowany z powodu kolizji lokalizacyjnej z zachodnim wlotem Trasy Wschód-Zachód. Repr. według: A. Wieczorkiewicz, *Architektura nowoczesnej Warszawy*, „Kronika Warszawy” 1925, nr 9, s. 1 (online: Polona).

- Ryc. 6. Nadzieja Zajączkowska z synem Aleksandrem w mieszkaniu nr 5 przy Koziętulskiego 8 na Żoliborzu, 1934 rok. Archiwum rodzinnego Zajączkowskich.
- Ryc. 7. Dom wielorodzinny Spółdzielni „Skarb”, obejmujący adresy: ul. Koziętulskiego 6, 8, 10 i 12 (na fotografii kolejno od prawej do lewej), położony między ówczesną ul. Górskiego (obecnie Lechonia) a ul. Niegolewskiego, 1937 rok. Repr. według: *Spółdzielczość mieszkaniowa w Polsce, cz. 2: Spółdzielnie mieszkaniowo-budowlane*, Warszawa 1937, s. 45.
- Ryc. 8. Współczesny widok domu przy ul. Koziętulskiego 8. Fot. Adam J. Dubiński.
- Ryc. 9. Widok Placu Saskiego (później Piłsudskiego) w 1919 roku; kamienica Lesslów (Strasburgera) przy ul. Królewskiej 10/12, po prawej stronie, wśród zieleni Ogrodu Saskiego, z rotundą cukierni na zapleczu. Muzeum Warszawy; kopia cyfrowa: Wikimedia Commons, *Warszawa – Plac Saski z lotu ptaka (1919)*.
- Ryc. 10. Ul. Brzozowa 12, lata 1924–1925. Repr. według: *Domy Profesorów Uniwersytetu przy ulicy Brzozowej...*, „Architektura i Budownictwo” 1925, nr 3, s. 23.
- Ryc. 11. Ul. Brzozowa 12, widok obecny. Fot. Adam J. Dubiński.
- Ryc. 12. Ul. Brzozowa 12, lata 1924–1925, widok od ul. Bugaj. Repr. według: *Domy Profesorów Uniwersytetu przy ulicy Brzozowej...*, „Architektura i Budownictwo” 1925, nr 3, s. 22.
- Ryc. 13. Brzozowa 12, widok obecny od ul. Bugaj. Fot. Adam J. Dubiński.
- Całostronicowa mapa (s. 24): plan Warszawy (1934). Źródło: Polona, domena publiczna.